

MEMLÛK KIPÇAKÇASINDA HÂL EKLERİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

Zeynep NEGİŞ¹

Özet

Hâl ekleri, eklendikleri kelimelerin diğer kelime ve kelime gruplarına anlamca bağlanmalarını sağlayan çekim ekleridir. Hâl eklerinin belli işlevleri bulunmaktadır. Bu eklerin bazı işlevleri benzer ya da aynı olabilmektedir.

Hâl eklerinin benzer ya da aynı işlevde kullanılmaları, fiillerin zaman içinde farklı çatı ve anlam özelliklerine sahip olmaları gibi sebeplerle hâl eklerinin Eski Türkçe döneminden başlayarak çeşitli metinlerde birbirlerinin yerlerine kullanıldıkları görülmektedir.

Memlûk Kıpçakçası, tarihî Türk lehçelerinden Kıpçakçanın Mısır ve çevresinde, Memlûk Devletinin hâkim olduğu coğrafyada kullanılmış olan koludur. Memlûk Kıpçakçası ile atçılık, okçuluk, fıkıh gibi eserlerin yanında sözlük ve gramer kitapları ile edebî eserler yazılmıştır. Bu eserlerde birbirinin yerine kullanılmış olan çok sayıda hâl eki olduğu görülmektedir.

Bu bildiriye Memlûk Kıpçakçasında birbirlerinin yerlerine kullanılan hâl eklerinin işlevleri ve bu eklerin söz dizimindeki rolleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: hâl eki, memlûk kıpçakçası, yönelme hâli

Abstract

Case ending is a inflectional affix that connects words with other words or word groups by meaning. Every case ending has certain functions. Some of these functions can be similar or same.

Due to usage of case endings in same or similar functions and verbs possessing different semantic and voice properties through history, we see that starting from Old Turkic, case endings have been used interchangeably in various texts.

Mamluk-Kipchak language is a branch of Kipchak language that spoken in Mamluk Sultanate lands which consists Egypt and surrounding areas.

There are various books written in Mamluk-Kipchak language about horse breeding, archery, fiqh, gramer etc. In these texts we can see lots of interchangeable case endings.

This paper studies functions of interchangeable case endings in Mamluk-Kipchak language and their roles in syntax.

Key Words: case ending, mamluk-kipchak language, dative

¹ Okt. Zenica Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, zeynepnegis@outlook.com

Giriş

Orta Türkçenin kuzeybatı kanadını teşkil eden Kıpçakça, Kuman ve Kıpçakların kullandıkları dilin adıdır. Kumanlar ve Kıpçaklar iki ayrı Türk boyu iken zamanla birbirleriyle kaynaşmış, dilleri tamamen birleşmiştir. Diğer Türk boylarına nazaran daha açık renk saçlı ve renkli gözlü olmaları sebebiyle Batı kaynaklarında Kıpçaklar için sarı ve solgun anlamına gelen Koman, Kuman, Kun gibi adlar kullanılmıştır. İslam dünyası, Moğol ve Çin kaynaklarında ise Kıpçak, Kıpşak ve Kıpçak olarak geçmektedir. (Argunşah, 2011:213)

Kumanlar ve Kıpçaklar VIII. yüzyılda Göktürk İmparatorluğu'na bağlı olarak yaşamaktaydılar. IX ve XI. yüzyıllar arasında gerçekleşen göçler sırasında, batıya doğru ilerleyen Kumanlar ve Kıpçakların bir kısmı, Karadeniz'in kuzeyindeki geniş bozkırlara yerleşmiş, bir kısmı ise Doğu Avrupa'ya kadar ilerlemiştir. Doğu Avrupa'ya ilerleyenler, buldukları bölgelerdeki Peçenek ve Oğuzlarla kaynaşmışlardır (İA,1997:491).

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yerleşenler, bölgedeki coğrafi ve ekonomik sıkıntılardan dolayı, çocuklarını köle olarak Mısır, Suriye, Irak topraklarındaki nüfuzlu ve zengin ailelerin yanına vermek zorunda kalmışlardır. Köle olarak gönderilen bu çocuklar, ilerleyen dönemlerde Memlûk devlet yönetiminde ve orduda önemli görevler almaya başlamışlar, zamanla devlete hakim olmuşlardır. Hatta Memlûk Devleti'nin ilk hükümdarı Aybek, Türkmen asıllıdır. İşte Memlûk Devleti içinde yaşayan Kıpçakların kullanmış oldukları dile Memlûk Kıpçakçası adı verilmektedir.

Kıpçakların Memlûk Devleti içinde hâkim unsur hâline gelmeleri, Memlûk Kıpçakçasına olan ilgiyi artırmış; aynı coğrafyada yaşayan diğer milletlerin bu dili öğrenebilmeleri için çok sayıda gramer kitabı yazılmıştır. Gramer kitaplarının yanı sıra atçılık, okçuluk, fıkıh gibi farklı konularda da çok sayıda eser, Memlûk Kıpçakçasına tercüme yoluyla kazandırılmıştır.

Memlûk Kıpçakçasının kullanıldığı coğrafyada Kıpçak ve Oğuzların bir arada yaşamış olmaları, dillerinin karışarak karma bir dilin gelişmesine yol açmıştır.

Eckmann, Memlûk Kıpçakçasını şu şekilde tasnif etmektedir:

1. Asıl Memlûk Kıpçakçası: Gülistân Tercümesi, İrşâdü'l-Mülûk, Kitâb Baytaratü'l-Vâzıh, Munyetü'l-Guzat eserlerinin yazılmış olduğu bu devre Harezmi Türkçesi ile fonolojik ve morfolojik benzerlikler göstermektedir.
2. Oğuz – Kıpçak Diyalekti: Eckmann bu devreyi dildeki hâkim unsurlara göre iki alt gruba ayırmaktadır. Hûlâsa (İstanbul Yazması) ve Kitâbü'l-Hayl'ın yazıldığı diyalekte Kıpçak unsurları hâkimken Kitâb fî'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî, Hulâsa

(Paris Yazması), Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî eserlerinde ise Osmanlı unsurlarının hâkim olduğu görülmektedir.

3. Osmanlı Türkçesi: Kayıtbay, Muhammed b. Kayıtbay ve Kansu Gavri'nin şiirlerinin ait olduğu devre.

Görüldüğü gibi bu dille yazılmış olan eserlerin dil özellikleri oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bazen aynı eserde, hatta bir eserin aynı sayfasında bir ekin, birden fazla yazımına rastlanmaktadır. Örneğin çıkma hâli ekinin hem +dAn hem de +dIn şekli mevcuttur. Ayrıca Memlûk Kıpçakçasında çekim eklerinin, özellikle de hâl eklerinin zaman zaman kendi işlevleri dışında kullanıldığı görülmektedir.

Hâl ekleri, eklendikleri isimleri cümlenin diğer unsurlarına bağlama görevindedir. Dolayısıyla kelimeler art arda diziliyken onların anlamlı bir bütün hâline gelmesini sağlayan eklerdir. Bu sebeple tarihî Türk lehçelerindeki hâl eklerinin işlevlerinin ve fonksiyon değişikliklerinin tespit edilmesi, metinlerin daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir.

Bu çalışmada da Memlûk Kıpçakçasında farklı işlevlerde kullanılan hâl ekleri üzerinde durulmuştur.

1. Yalın Hâlin Diğer Hâl Ekleri İşlevlerinde Kullanılması

Memlûk Kıpçakçasında yalın hâlde kullanılan kimi kelimelerin, Türkiye Türkçesinde çeşitli hâl ekleriyle kullanıldığı görülmektedir.

1.1. Yalın Hâlin Yönelme Hâli İşlevinde Kullanılması

Memlûk Kıpçakçasında yalın hâlin yönelme hâli işlevinde kullanılmasına *başla-* fiilinde rastlanmaktadır. Clauson, *başla-* fiilinin genellikle nesnesiz kullanıldığını belirtmiştir (EDPT, 1972:381). Ancak Memlûk Kıpçakçasında *başla-* fiilinin hem yönelme hâli eki almış isimlerle hem de yalın hâldeki isimlerle kullanılmış olduğu görülmektedir. Türkçenin çeşitli dönemlerinde *oğşa-* fiili de *başla-* fiili gibi yönelme hâli eki ile ya da yön eki ile birlikte kullanılmıştır. Hûlasa'da bu fiilin yalın hâldeki bir isim ile kullanıldığı da görülmüştür.

ol meclis-de bir cāhil biğ *nasihat* başladı. (GT 30a, 13)

O mecliste cahil bir bey *nasihat etmeye* başladı.

kaçan *söz* başlasa şuhbet-de bir ir kitürme ortağa söz anda zinhār. (GT 109a, 4)

Mecliste bir kişi *söze* başladığı zaman onun sözünü asla bölme.

ikki cahil kaçan *uruş* başlar... (GT 108a, 11)

Ne zaman iki cahil *kavga etmeye* başlarsa...

dördüncü oldur kim ol özi oturub *atmak* oğşar. (H 32a, 4)

Dördüncüsü oturarak *atmaya* benzer.

1.2. Yalın Hâlin Eşitlik Hâli İşlevinde Kullanılması

Türkiye Türkçesinde eşitlik hâli eki eklenerek zaman zarfı olarak kullanılan kimi isimlerin Memlûk Kıpçakçasında yalın hâldeyken de zaman zarfı olarak kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

işitmese kulak *yıl-lar* def ü nây... (GT 106b, 5)

Yıllarca kulak tef ve ney (sesini) işitmese....

kilip katına *kiçeler kündüzler* oturup laṭfe-ler sözlep muvāneset kıılır irdi-ler. (GT 35a, 12)

Huzuruna gelip *gecelerce, gündüzlerce* latifiler yapıp muhabbet etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi.

şām zāhidlerinden bir zāhid ir tağ etekinde orman içinde ağaç yaprak-ların yip *yıllar* ʿibādet kıılır idi. (GT 69a, 8)

Şam zahitlerinden biri dağ eteğinde, orman içinde ağaç yapraklarını yiyerek *yıllarca* ibadet etmişti.

2. Yönelme Hâli Ekinin Diğer Hâl Ekleri İşlevlerinde Kullanılması

Yönelme hâli ekinin Memlûk Kıpçakçası döneminde çıkma hâli eki, vasıta hâli, yükleme hâli ve bulunma hâli ekleri fonksiyonlarında kullanıldığı görülmüştür.

2.1. Yönelme Hâli Ekinin Yükleme Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Tarihî metinlerde geçişli olan bazı fiillerin Memlûk Kıpçakçasında geçişsiz örneklerine rastlanmaktadır. Ancak bu fiillerin büyük çoğunluğunun hem yükleme hâli eki almış isimlerle hem de yönelme hâli eki almış isimlerle birlikte kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Bu şekilde kurulmuş olan cümlelerde yönelme hâli ekinin

yükleme hâli eki fonksiyonunda kullanıldığı ve yönelme hâli eki almış ismin yer tamlayıcısı görevinde değil, belirli nesne görevinde kullanılmış olduğu görülmektedir.

eger bu kulunġnı *öلتürmege* tilesenġ şer'at'v li bilen öلتürgül. (GT 34b, 5)

Eġer bu kulunu *öldürmeyi* dilersen şeriata uyarak öldür.

eger mübârek hâtırı tiler bolsa bu yanı *kilmege* könglündeki murâdınça zzzet tapķay. (GT 35b, 11)

Mübarek hatırı bu tarafa *gelmeyi* dilerse gölündeki muradı kadar hürmet bulacak.

tilesenġ *tutmaġa* ay şâh iklm çeriginġden dir ġ itme derâhim (GT 23a, 4)

Ey şah, memlekete *sahip olmayı* istiyorsan askerinden parayı esirgeme.

eger ol seninġ bu *hamle-leriġge* öğrense aninġ üzere bir ta kı hamle kılgıl. (MG 41a, 6)

Eġer o, senin bu *hamlelerini* öğrenirse onun üzerine bir kere daha hamle yap.

kaçan tile-senġ kim at üstünde kılıç *çapmaġa* öğrenġey-sen. (MG 96a, 8)

Ne zaman istersen, at üstünde kılıç *vurmayı* öğreneceksin.

çapmaġa öğrenġey. (MG 97a, 5)

Kılıç vurmayı öğreneceksin.

2.2. Yönelme Hâli Ekinin Bulunma Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Köktürkçeden beri yönelme hâli ekinin bulunma fonksiyonunda kullanıldığı bilinmektedir. Memlûk Kıpçakçası döneminde de bu ekin, bulunma hâli eki yerine kullanımına rastlanmıştır.

anı bilmek oldur kim kara palâs *üstine* yoritġey sen. (KH 66a, 6)

Onu bilmek için kara kilim *üstünde* yürüteceksin.

ikip zulm urlıķın ġayr istegenler cehennem *otına* özin yaķa-dur. (GT 19b, 13)

Zulüm tohumunu ekip hayır isteyenler cehennem *ateşinde* özlerini yakarlar.

dağı bağıri miḥnet *otına* kebāb bolmuş. (GT 27b, 6)

Ve bağıri miḥnet *ateşinde* yanmış.

ve dağı, andan şongra, üç kaşuk kemiş gilini bir çöprek içinde yağlayub, kāmih *suyına* bir gün bir gece ıslamak gerek. (H 95a, 9)

Ve ondan sonra üç kaşık kemiş hamurunu bir tas içinde yağlayıp buğday *suyunda* bir gün bir gece ıslatmak gerek.

2.3. Yönelme Hâli Ekinin Çıkma Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Yönelme ekinin çıkma hâli yerine kullanılışının ilk örneklerine Eski Türkçe devrinde rastlandığı bilinmektedir. Memlûk Kıpçakçasında da yaygın olmamakla birlikte yönelme hâli ekinin çıkma hâli fonksiyonunda kullanıldığı görülmektedir.

hoca bu sözniñ *cevābına* kırküp turuqtı. (GT 36a, 1)

Hoca bu sözün *cevabından* korktuğu için duraksadı.

2.4. Yönelme Hâli Ekinin İlgi Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Aşağıdaki cümlede āyatga kelimesinde ilgi hâli eki yerine yönelme hâli ekinin kullanılmış olduğu görülmektedir. Ancak bu ekin yanlışlıkla ya da Türkçe hâl eklerinin işlevleri dikkate alınmadan, çevrilen kelimenin birebir karşılığına uygun olarak yazılmış olması muhtemeldir.

bu *āyatga* mañnāsı tağı fāyidesi: ādām ~~mañnāsı~~ boldı tengri'ge. (İMS 70a, 1)

Bu *ayetin* anlamı ve faydası şudur: insan Allah'a isyan etti.

2.5. Yönelme Hâli Ekinin Vasıta Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Kemal Eraslan, Eski Türkçede yönelme hâli ekinin birlikte, beraber olma, bir şeyle meşgul olma ifadelerini taşıdığını belirtmektedir. (Eraslan, 2000:73) Bilindiği gibi Türkiye Türkçesinde bu ifade vasıta hâli eki ile karşılanmaktadır. Memlûk Kıpçakçası döneminde ise Eski Türkçede olduğu gibi yönelme hâli ekinin yaygın olmamakla birlikte eklendiği kelimeye beraberlik ifadesi kattığı görülmektedir.

sağ iling tağı süngü sağ butuñ-ning artında iyer *kaşına* berāber bolsun. (MG 28a, 3)

Sağ elin süngünün sağ budunun arkasında, eyer *kaşıyla* beraber (aynı hizada) olsun.

süñgü uçı sol *üzengü-ge* berāber bolsun. (MG 28b, 6)
Süñgünün ucu sol *üzengiyle* beraber (aynı hizada) olsun.

süleymān □ kılıç-ning yeñgisi firenc □ *kılıç-ğa* oñşaşur. (MG 90b, 6)
Süleymanî kılıcın yenisi firenci *kılıçla* benzeşir.

andan *tā* *ata* ve *ibadetğa* meşgül boldı. (H 6b, 9)
Ondan sonra *ibadetle* meşgul oldu.

ve dañı, at *mihmāzğa* öğrenür bolsa, yaman bolur. (H 101a, 9)
Ve at, *mahmuzla* öğrenirse kötü olur.

kiçe küñdüz sulñān *hıdmatına* meşgül-men. (GT 41a, 2)
Gece güñdüz sultanın *hizmetiyle* meşgulüm.

tañı bir müddet bigler tapu-ğındın ili tigdükçe ol *kitāb-ge* meşgül boldı. (MG 5a, 5)
Ve bir müddet beylerin hizmetinden vakit buldukça o *kitapla* meşgul oldu.

sözleşti *manğa*. (İMS 39a, 5)
Benimle sohbet etti.

h □ *çkimersege* sözleşmedi. (İMS 51b, 2)
Kimseyle sohbet etmedi.

3. Yükleme Hâli Ekinin Diğeri Hâl Ekleri İşlevlerinde Kullanılması

Yükleme hâli ekinin Memlûk Kıpçakçasında farklı hâl eki fonksiyonlarında kullanıldığı görülmektedir.

3.1. Yükleme Hâli Ekinin Yönelme Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Türkçede geçişsiz fiillerle kurulan cümlelerde yükleme hâlinde kelimeler bulunmaz. Türkçenin farklı dönemlerinde geçişsiz olan bazı fiillerin, yaygın olmamakla birlikte Memlûk Kıpçakçasında yükleme hâli eki almış isimlerle birlikte kullanıldığı

görülmektedir. Örneğin *bağ-* fiili Eski Türkçeden beri geçişsizdir ancak Memlûk Kıpçakçasında belirli nesne aldığı örneklere rastlanmıştır.

Ayrıca Memlûk Kıpçakçasında yükleme hâli ekinin eklendiği kimi isimlere -e doğru anlamı kattığı görülmektedir. Bu dönem eserlerinde yükleme hâli eki almış kimi kelimeler, cümlelerde belirli nesne görevinde değil, yer tamlayıcısı görevinde yer almaktadır.

bu *hayvân-ları* bağup yahşî-sını yamanını bildürdi. (BV 2a, 2)

Bu *hayvanlara* bakarak iyisini kötüsünü bildirdi.

ve eger iki *elini* çökse *yâhūd* bir eli üstüne tırup birin bükse *yâhūd* iki çigni birisini bükse ol at hec□n durur. (BV 48a, 7)

İki *ayağının üzerine* çökerse veya bir ayağının üstünde durup birini bükerse veya iki omzundan birini bükerse o at hecindir.

ve dağı *adını* nüş-âb didi. (H 8b, 5)

Ve adına nüş-âb, dedi.

aşağa kal□a tüpindeki *kişilerni* atgay-sen. (MG 102b, 1)

Aşağıya, kale dibindeki *kişilere* atacaksın.

ve dağı, ibrahîm oğlu ismâil *gişilerni* anıng birle atardı. (H 9b, 3)

Ve İbrahim oğlu İsmail *insanlara* onunla atardı.

ve dağı, iki elini iki *çıyğanakını* götürgey. (H 21b, 2)

Ve iki elini iki *kola* götürecektir.

eger *atını* kişilikden öğretmeseñ, ri'âyet idüb tımârlamasañ, yaramaz bolur. (H 97b,6)

Eğer *ata* küçükten öğretmezsen, gözetip tımarlamazsan, yaramaz olur.

kündüzünü kiçe dise melik sen aytkıl. (GT 42a, 10)

Hükümdar gündüze gece, dese sen şöyle söyle.

eger mübârek hâtırı tiler bolsa bu *yani* kilmege könglündeki murādınça *kızzet* tapkay. (GT 35b, 11)

Mübarek hatırı bu *tarafa* gelmeyi dilerse gölündeki muradı kadar hürmet bulacak.

küç bile bir *karınçanı* bassanğ bil ki hâli ni bolğay ol kında. (GT 34a, 4)

Bir karıncaya tüm gücünle basarsan o eziyetli hâlinin ne olacağını bil.

3.2. Yükleme Hâli Ekinin İlgi Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Leyla Karahan Köktürk, Uygur ve kısmen de Karahanlı Türkçesinde “üçün, teg, birle, üze” çekim edatları ile birleşen şahıs ve işaret zamirlerinin ilgi hâli eki değil, yükleme hâli eki taşıdığını ve Harezmi-Kıpçak, Çağatay ve Anadolu sahasında değişerek bazı istisnalar dışında yerini ilgi eki hâline bıraktığını belirtmiştir (Karahan, 1999:606). Memlûk Kıpçakçasında yalnızca bir cümlede “birle” edatının yükleme eki ile bağlandığı görülmüştür.

kaçan atsa, şehâdet *barmağını* birle berk dutğay. (H 59a, 9)

Her ne zaman atsa, işaret parmağı ile sağlam tutacak.

Leyla Karahan bu iki ek arasındaki ilişkinin zamirlerle sınırlı kalmadığını, Çağatay Türkçesinde isim tamlamalarında yükleme hâli ekinin ilgi eki görevinde kullanıldığını belirtmektedir (Karahan, 1999: 607). Bu duruma Memlûk Kıpçakçasında bir cümlede rastlanmıştır.

ve birisi dağı, *yayını* kabzası yince bolmağdan bolur. (H 52b, 8)

Ve biri, *yayının* kabzasının ince olmasından olur.

4. Bulunma Hâli Ekinin Diğer Hâl Ekleri İşlevlerinde Kullanılması

Bulunma hâli eki, yer bildirmesi nedeniyle Eski Türkçe döneminden beri zaman zaman yönelme hâli ekinin yerine kullanılmıştır. Çıkma hâli eki teşekkül etmeden önce bu ek, hem bulunma hem çıkma anlamı ihtiva etmekteydi. Çıkma hâlinin müstakil bir ek olarak ortaya çıkıp yaygınlık kazanmasının diğer hâl eklerine nazaran yeni olması sebebiyle, bulunma hâli ekinin çıkma hâli işlevinde kullanıldığı örnekler Türkçenin çeşitli dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Memlûk Kıpçakçası döneminde de yaygın

olmamakla birlikte, bulunma hâli ekinin çıkma hâli ekinin işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

4.1. Bulunma Hâli Ekinin Yönelme Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Bulunma hâli ile yönelme hâli eklerinin ikisinin de yer belirtme anlamı taşımaları nedeniyle Türkçenin çeşitli dönemlerinde birbirlerinin yerine kullanılmış olduklarını görmekteyiz. Memlûk Kıpçakçasında da çeşitli metinlerde yer alan kimi bulunma hâli eki almış isimlerin yüklem yerini değil yönünü belirttiği; bu sebeple de ekin yönelme hâli eki fonksiyonunda kullanılmış olduğu görülmektedir.

eger tileseng toning-ning bañanesinde ilgik tügme tikgil. (MG 26b, 3)
İstersen kıyafetinin *karnına* düğme dik.

anı kesip mād[d]esin kesip çıkarıp dañı [derisini] *üstinde* çekip bağlasa hōş bolur.
(KH 80a, 2)

Yarasını keserek çıkarıp daha sonra derisini *üstüne* çekip bağlasa iyi olur.

velikin, orta barmaklı, kabzaning taşını barmaklarınıning orta *boğununda* koyğay. (H 17b, 2)

Ama parmakları orta boy olan kişi, kabzanın dışını parmaklarının orta boğumuna koyacak.

ve dañı, yayning art kabzasını barmaklarınıning orta *boğununda* koyğay, aşağı boğundan yukarı. (H 37b, 5)

Ve yayın kabzasının arkasını parmaklarının, aşağı boğumundan yukarıya, orta *boğumuna* koyacak.

oğ atğanda ol sekiz *yirde* düşer. (H 44a, 8)

Ok attığı zaman o ok sekiz *yere* düşer.

ve dañı, tili *aşağasında* bakıb görmek gerek. (H 82b, 1)

Ve dilinin *altına* bakmak gerek.

yazıldı *levh-i mahfuzda* mü'min turur tip. (İMS 70a, 6)

levh-i mahfûza mûmindir, diye yazıldı.

tiz Őikel koyub dağı tûbresine taŐlar koyub dağı *kuyruğında* aŐıb koymağ gerek, iki sâat. (H 100a, 9)

Çabucak köstek takıp torbasına taŐlar koyup iki saat *kuyruğuna* asmak gerek.

4.2. Bulunma Hâli Ekinin Çıkma Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Eski Türkçe döneminden başlayarak tarihî Türk lehçelerinde bulunma hâli ekinin çıkma hâli eki işlevinde kullanılmış olduğu pek çok örneğe rastlanmaktadır.² Memlûk Kıpçakçasında da ekin çıkma hâli işlevinde kullanıldığı çeşitli örnekler mevcuttur.

ķılıç-ning *türlüglерinde* iskisin ihtiyâr kılıp kötürgey-sen. (MG 85a, 4)

ķılıç *çeŐitlerinden* eskisini seçip götüreceksin.

ammâ, ol Őak kim, baş barmağning âhir *boğunında* yarılır. (H 57a, 7)

Ama Őak baş parmağın son *boğumundan* yarılmasıdır.

ķaysı at *yanında* bağlansa erçel bolur. (H 81a, 7)

Hangi at *yandan* bađlansa huysuz olur.

4.3. Bulunma Hâli Ekinin Vasıta Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Bulunma hâli ekinin vasıta hâli eki yerine kullanıldığı örnekler Şunlardır:

anung için kim, düşmen anı a-~~s~~uzda urur . (H 12b, 6)

Bu sebeple düşman onu *ansızın* vurur.

angsızda çıktı. (GT 67b, 1)

Ansızın çıktı.

² Bu konuyla ilgili olarak Muharrem Ergin Türk dilbilgisi kitabında “Eski Türkçede uzaklaŐma ifadesi için bazen “+ta/+te, +da/+de” ekleri kullanılmıştır. Fakat bu ablatif eki olmayıp, lokatif ekinin ablatif fonksiyonu için kullanılmasından başka bir Őey değildir. Lokatif ekinin uzaklaŐma fonksiyonunun Eski Anadolu Türkçesinde de bazı misalleri ile karŐılaŐırız; nire-de (bidün), günler-de (bir gün) gibi. Onun için lokatif eki ile ablatif eki birbirine karŐıtılmamalı ve eskiden iki çeŐit ablatif eki olduğu sanılmamalıdır.” bilgisini vermektedir.

5. Çıkma Hâli Eki

Yönelme, bulunma ve çıkma hâllerinin yer ve yön bildirme işlevlerine sahip olmaları Türk dilinin tarihi boyunca bu üç ekin birbirlerinin yerine kullanılmalarına sebep olmuştur. Memlûk Kıpçakçasında da çıkma hâli ekinin yönelme ve bulunma hâli eklerinin yerine kullanıldığı örnekler oldukça fazladır. Ayrıca bu dönem metinlerinde çıkma hâli ekinin ilgi, vasıta ve yükleme eki görevlerinde kullanıldığı da görülmektedir.

5.1. Çıkma Hâli Ekinin Yönelme Hâli İşlevinde Kullanılması

Çıkma hâli ekinin yönelme hâli yerine kullanıldığı örnekler şunlardır:

toydum kur'en *okımağdan*. (İMS 8a, 2)

Kur'an *okumaya* doydum.

toydum namâz *kılmağdan*. (İMS 8a, 2)

Namaz *kılmaya* doydum.

5.2. Çıkma Hâli Ekinin Yükleme Hâli İşlevinde Kullanılması

Memlûk Kıpçakçasında çıkma hâli ekinin yükleme hâli işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

ve dağı *yigirmi-den* aşsa âdemüñg elli-sinden aşmış gibi bolur . (KH 76b, 9)

Ve eğer yirmi (yaşını) geçse insanın elli (yaşını) aşmış gibi olur.

ve dağı, *andan* aşsa, otuz iki yaşına dek varur bolur. (H 82b, 8)

Ve eğer onu geçse otuz yaşına dek yaşar.

5.3. Çıkma Hâli Ekinin Bulunma Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Memlûk Kıpçakçasında çıkma hâli ekinin bulunma hâli işlevinde kullanıldığı pek çok örnek bulunmaktadır.

iling yügen *üstindin* bolğay. (MG 21a, 5)

Elin dizginin *üstünde* olacak.

dağı ferke kılığında giriş üzere oknu atar vaktde şehadet barmağını, orta barmağını, baş barmağını bir *kezden* açğay; ferke kılığay. (H 38b, 9)

Kiriş üzerindeki ok, işaret parmağı, orta parmağı ve baş parmağı bir *seferde* açıp bırakarak ferke kılınır.

bu har □ f yumşak *töşekinden* issi kül üstünde kaldı. (GT 38a, 6)

Bu adam yumuşak döşeğinde, sıcak kül üstünde kaldı.

5.4. Çıkma Hâli Ekinin İlgi Hâli İşlevinde Kullanılması

Memlûk Kıpçakçasında çıkma hâli ekinin bir cümlede ilgi hâli işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

yağnī, cılağ barmağını dağı etsiz barmağını dağı orta barmağını iki *elinden* katı berk yumğay, oğ atar vaktde. (H 21a, 9)

Yani ok atarken iki *elinin* serçe parmağını yüzük parmağını ve orta parmağını sımsıkı kapayacak.

5.5. Çıkma Hâli Ekinin Vasıta Hâli İşlevinde Kullanılması

Çıkma hâli ekinin bir örnekte vasıta hâli işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

kim kim aytsa: āb-dast almak revā bolur turğan az *sufdan*, namāz kılmak anıng artında revā bolmas (İMS 64b, 5)

Durgun *suyla* abdest almak reva olur diyen kişinin arkasında namaz kılmak reva olmaz.

6. İlgi Hâli Ekinin Diğer Hâl Ekleri İşlevinde Kullanılması

İlgi hâlinin Memlûk Kıpçakçası döneminde kendi işlevi dışında yalnızca yükleme hâli eki yerine kullanılmış olduğu tespit edilmiştir.

6.1. İlgi Hâli Ekinin Yükleme Hâli Eki İşlevinde Kullanılması

Leyla Karahan, bazen nesneyi ve isim tamlamasında tamlayıcıyı belirli hâle getirebilecek herhangi bir unsurun, yükleme ve ilgi hâli eklerine duyulan ihtiyacı

ortadan kaldırabileceğini belirtmiştir (Karahana, 1999: 609). Memlûk Kıpçakçasında bu durumun örneklerine çok sık rastlanmaktadır.

atıng-ğa ökçeng birle işâret kılp igilip *iling* tipretmek birle çıkmagıl. (MG 12a, 3)
Atına ökçenle işâret edip eğilip *elini* hareket ettirerek çıkma.

mun-tig işlerde *közüng* açğay-sen. (MG 77a, 5)
Bunun gibi işlerde *gözünü* açacaksın.

yine iki *gözi* karası katı kara olğay. (BV 19a, 6)
İki *gözünün* karası simsiyah olacak.

ve dağı *burnu* delügi üstinde degirmice nişânesi bolsa, kutlu bolur. (KH 78b, 3)
Ve eğer *burnunun* deliğinin üstünde yuvarlakça nişânesi olursa kutlu olur.

ay fakır *etekiğ* açkıl. (GT 21a, 4)
Ey fakir *eteğini* aç.

Ve dağı, ön ayaknıng baş *barmaknıng* nişânga karşı kılgay. (H 29b, 6)
Ve sağ ayağının baş *parmağını* hedefe doğru tutacak.

7. Eşitlik Hâli Ekinin Diğer Hâl Ekleri İşlevinde Kullanılması

Eşitlik hâli eki, Memlûk Kıpçakçasında yönelme hâli işlevinde kullanılmıştır.

7.1. Eşitlik Hâli Ekinin Yönelme Hâli İşlevinde Kullanılması

anıng miqdârı bolur elig ming *yılça* bu yıldan. (İMS 62a, 2)
Onun miktarı bu yıldan elli bin *yıla* kadardır.

SONUÇ

Memlûk Kıpçakçasında hâl eklerinin kendi işlevleri dışında kullanımına dair pek çok örnek bulunmaktadır.

1. Yalın, yükleme, bulunma ve çıkma ve eşitlik hâli ekleri, yönelme hâli eki görevinde kullanılmıştır.
2. Yönelme, çıkma ve ilgi hâli ekleri, yükleme hâli eki görevinde kullanılmıştır.
3. Yönelme ve çıkma hâli ekleri, bulunma hâli eki görevinde kullanılmıştır.
4. Yönelme ve bulunma hâli ekleri, çıkma hâli eki görevinde kullanılmıştır.
5. Yönelme, bulunma ve çıkma hâli ekleri, vasıta hâli eki görevinde kullanılmıştır.
6. Yalın hâl, eşitlik hâl eki görevinde kullanılmıştır.

KISALTMALAR

Argunşah	Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça Dersleri
BV	Baytaratü'l-Vâzıh
Eraslan	Eski Türkçede Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri
GT	Gülistan Tercümesi
H	Hûlasa
İA	İslam Ansiklopedisi
İMS	İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn
Karahan	Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler
KH	Kitâbü'l-Hayl
MG	Munyetü'l-Guzat
TDÜA	Türk Dili Üzerine Araştırmalar

KAYNAKÇA

Argunşah, Mustafa, Gülden Sağol Yüksekaya, Özcan Tabaklar (2011), Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça Dersleri, İstanbul, Kesit Yayınları.

Clauson, Sir Gerard (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford, Oxford University Press.

Delice, H. İbrahim (2003), Hulasa (Okçuluk ve Atçılık), İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Eckmann J. (1996). Harezmece, Kıpçak, Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Haz. O. Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yayınları.

Eraslan, Kemal (2000), “Eski Türkçede Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 29, s. 67-76.

Ergin, Muharrem (2000), Türk Dil Bilgisi, İstanbul, Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.

Karahan, Leyla (1999), “Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine

Bazı Düşünceler” 3.Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara, s. 605 – 611.

Karamanlıoğlu A.F. (1994). Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara, TDK Yayınları.

Karamanlıoğlu, A.F. (1989), Gülistan Tercümesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Korkmaz, Zeynep (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2005), Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özgür, Can (2002), Kitâbü'l-Hayl, İstanbul, Çantay Yayınları.

Özgür, Can (1988), Baytaratü'l-Vazıh (Metin-İndeks), İstanbul Üniversitesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Öztopçu Kurtuluş (2002). Kitâb Fî 'İlm An-Nuşşâb, İstanbul, Şafak Ofset.

Toparlı, Recep (1992), İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uğurlu, Mustafa (1987), Münyetü'l-Ğuzât, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yüce, Nuri, (1987), “Türk Dili ve Lehçeleri”, İslam Ansiklopedisi, C. 12/2, İstanbul.